

WIZERUNEK PAPIEŻA WIGILIUSZA W BREVIARIUM LIBERATUSA Z KARTAGINY I KRONICE WIKTORA Z TONNUNNY

Arkadiusz Urbaniec
Uniwersytet w Białymstoku

ABSTRACT

THE IMAGE OF POPE VIGILIUS IN THE *BREVIARIUM* BY LIBERATUS OF CARTHAGE AND IN THE *CHRONICON* BY VICTOR OF TONNUNNA

This article focuses on the presentation of the role of Pope Vigilius in the Christological dispute about the ‘Three Chapters’, from the point of view of the representatives of the African Church. The sources used in the study: *Breviarium* by Liberatus of Carthage and the *Chronicon* by Victor of Tonnunna, were written by the authors who were directly involved in the ongoing conflict, which put an end to the church schism at the Second Council of Constantinople. The article presents the findings of the secondary literature on the participation of the Pope in condemning the ‘Three Chapters’, analyzes the above sources and confronts them with other relations of western and eastern historians. Finally, the author advances a thesis about the creation and presence of the negative image of Vigilius, especially in the Western Church.

Key words: Pope Vigilius, Liberatus of Carthage, Victor of Tonnunna, Three Chapters Controversy, African Church

Słowa kluczowe: papież Wigiliusz, Liberatus z Kartaginy, Wiktor z Tonnunny, spór o „trzy rozdziały”, Kościół w Afryce

SPÓR O „TRZY ROZDZIAŁY”

Cesarz Justynian, po legislacyjnym potępieniu orygenizmu, na przełomie 543/44 roku¹ wydał edykt przeciwko tak zwanym trzem rozdziałom, czyli pismom teologów

---

¹ CPG 6880: ACO III, 189–214. Przekazy źródłowe Liberatusa z Kartaginy (*Breviarium* XXIII, ACO II, 5, ed. E. Schwaartz, Berolini–Lipsiae 1936, s. 138–140) i Cyryla ze Scytopolis (*Vita Sabae* 85),

ze szkoły antiocheńskiej: Teodora z Mopsuestii, Teodoret z Cyru i Ibas z Edessy, powstałym w pierwszej połowie V wieku. Inspiratorem tego rozwiązania, mającego na celu pojednanie Kościoła ortodoksyjnego z monofizytami, był Teodor Askidas, biskup Cezarei Kapadockiej, podejrzewany przez przeciwników o sprzyjanie doktrynie Orygenesza². Autorzy „trzech rozdziałów”, oskarżani o podzielanie nauk Nestoriusza (Teodor z Mopsuestii wywarł duży wpływ na nestoriańską koncepcję wcielenia Słowa Bożego), stanowili przedmiot sporu pomiędzy zwolennikami jedności dwóch natur w Chrystusie a obrońcami postanowień soboru w Chalcedonie. Podważenie ich prawowierności cesarskim edyktem miało daleko idące konsekwencje teologiczne, gdyż w przypadku Teodora otwierało możliwość pośmiertnego ekskomunikowania osób zmarłych w łączności z Kościołem, natomiast biskupi Teodoret z Cyru i Ibas z Edessy, deponowani przez przychylny Eutychesowi synod efeski w 449 roku, zostali w pełni zrehabilitowani w 451 roku w trakcie trwania soboru chalcedońskiego, po oficjalnym odcięciu się od doktryny Nestoriusza. Powyższe zastrzeżenia wysuwali oponenci nowego kursu religijnego w polityce Justyniana, sprzeciwiając się głównie rewizji postanowień soborowych i ingerencji w zatwierdzone uchwały³.

Krótkotrwały opór biskupów wschodnich został przełamany przez władzę i patriarchowie: Menas z Konstantynopola, Zoilus z Aleksandrii, Efrem z Antiochii i Piotr

---

dotyczące przyczyn potępienia orygenizmu przez cesarza, różnią się w wielu miejscach. Liberatus przekazuje, że głównym sprawcą wydania edyktu był rzymski apokryzarzusz Pelagiusz: „igitur Pelagius aemulus existens Theodoro Caesareae Cappadociae episcopo, volens ei nocere eo quo esset Origenis defensor, una cum Menate archiepiscopo Constantinopolitano flagitabat a principe ut iuberet fieri quo illi monachi supplicabant, ut Origenes damnaretur <et> cum ipso capitula talia docentia. Annuit imperator facillime, gaudens se de talibus causis iudicium ferre. Iubente eo dictate est in Origenem et illa capitula anathematis damnatio”. Por.: A. Grillmeier, *Christ in Christian Tradition*, Vol. 2: *From the Council of Chalcedon /451/ to Gregory the Great /590–604/*, Part 2: *The Church in Constantinople in the sixth century*, Kentucky–London 1995, s. 385–410; L. Duchesne, *L’Église au VIe siècle*, Paris 1925, s. 156–218; F. Diekamp, *Die origenistischen Streitigkeiten im sechsten Jahrhundert und das fünfte allgemeine Concil*, Münster 1899, s. 32–66; M. Meier, *Das andere Zeitalter Justinians. Kontingenzerfahrung und Kontingenzbewältigung im 6. Jahrhundertn. Chr.*, Göttingen 2003, s. 280–282; P.T.R. Gray, *The defense of Chalcedon in the East*, Leiden 1979, s. 61–64; J. Meyendorff, *Imperial Unity an Christian Divisions. The Church 450–680 A.D.*, New York 1989, s. 230–235.

² Treść edyktu znana jest jedynie w excerptach (CPG 6881). Zob.: A. Grillmeier, *Christ*, s. 419–422; Y. Modéran, *L’Afrique Reconquise et les Trois Chapitres* [w:] *The Crisis of the Oikoumene. The Three Chapters and the Failed Quest for Unity In the Six-Century Mediterranean*, dd. C. Chazelle, C. Cubitt, Turnhout 2007, s. 43–44; S. Adamiak, *Carthage, Constantinople and Rome: Imperial and Papal Interventions in the Life of the Church in Byzantine Africa (533–698)*, Romae 2011, s. 73. Rolę Teodora Askidasa w potępieniu trzech rozdziałów obszernie przedstawia Liberatus (*Breviarium XXIV*, s. 140–141).

³ A. Grillmeier, op. cit., s. 424–425; Y. Modéran, op. cit., s. 46; R.M. Price, *The Three Chapters Controversy and the Council of Chalcedon* [w:] *The Crisis of the Oikoumene. The Three Chapters and the Failed Quest for Unity In the Six-Century Mediterranean*, ed. C. Chazelle, C. Cubitt, Turnhout 2007, s. 17–18, 33; R. Pavouris, *The Condemnation of the Christology of the Three Chapters In its historical and doctrinal Context: The Assessment and Judgement of Emperor Justinian an the Fifth ecumenical Council (553)*, Glasgow 2001, s. 214; S. Adamiak, *Carthage*, op. cit., s. 87–94; R. Devereese, *L’Église d’Afrique Durant l’occupation byzantine*, Mélanges d’archéologie et d’histoire, t. 57, 1940, s. 147.

z Jerozolimy podpisali, pod wielką presją, potępienie „trzech rozdziałów”⁴. W tym czasie, w Konstantynopolu, było obecnych co najmniej dwóch przedstawicieli duchowieństwa Italii: apokryzariusz rzymski Stefan i biskup Mediolanu Datius, którzy natychmiast poinformowali papieża o zaistniałych wypadkach⁵. Jednocześnie żądania Justyniana wystosowane do Kościołów Afryki zostały odrzucone w liście Pontianusa, podkreślającym niezależność kapłanów w sprawach wiary względem władzy świeckiej⁶. Obrony „trzech rozdziałów” na gruncie teologicznym podjął się Facundus z Hermiane, obecny w stolicy w trakcie dysputy na ten temat zimą 547/548 roku, pisząc *Pro defensione trium capitulorum*⁷. Najdonioślejszym aktem oporu Afrykańczyków było ekskomunikowanie papieża Wigiliusza na synodzie w Kartaginie, jako wyraz sprzeciwu wobec wydanego w 548 roku *Iudicatum*⁸. Justynian, czyniąc przygotowania do mającego się odbyć kolejnego soboru powszechnego, wezwał do Konstantynopola delegację czołowych przedstawicieli Kościoła afrykańskiego, między innymi: Reparatusa arcybiskupa Kartaginy, Primazjusza biskupa Hadrumentum, Verrecundusa z Junci w Byzacenie oraz Firmusa prymasa Numidii, próbując skłonić ich do poparcia swojej polityki religijnej. Z wymienionych wyżej duchownych jedynie

⁴ Facundus, *Libri duodecim pro defensione trium capitulorum concilii Chalcedonensis ad Iustinianum*, PL 67, col. 625–626AB. Menas obecny w stolicy nie stawiał oporu zarządzeniu Justyniana, natomiast Zoilus wysłał swoich przedstawicieli do Wigiliusza w trakcie jego pobytu na Sycylii w 546 roku w celu uzyskania jednoznacznego stanowiska papieża, również podpisy pozostałych patriarchów pod edyktem cesarskim nie nastąpiły bez trudności, por. R. Pavouris, op. cit., s. 214; Y. Modéran, op. cit., s. 43; A. Cameron, *Justin and Justinian I* [w:] CAH, vol. XIV, s. 80; P.T.R. Gray, op. cit., s. 66. Zgodnie z przekazem Wiktora z Tonnunny (*Chronicon*, MGH AA IX, ed. T. Mommsen, Beorlini 1894, 544.2) Piotra na biskupim tronie Jerozolimy zastąpił Makariusz już w 544 roku.

⁵ O zdecydowanej reakcji Stefana zob. Facundus, *Pro defensione*, col. 626 BC; por. C. Sotinel, *The Three Chapters and the Transformations of Italy* [w:] *The Crisis of the Oikoumene. The Three Chapters and the Failed Quest for Unity In the Six-Century Mediterranean*, ed. C. Chazelle, C. Cubit, Turnhout 2007, s. 88.

⁶ Pontianus, *Epistula ad Iustinianum*, PL, 67, col. 995–997. Główna teza listu odrzuca możliwość potępienia osoby zmarłej w łączności z Kościołem i być może Pontianus był wyrazicielem opinii całego episkopatu Byzaceny, por. Y. Modéran, op. cit., s. 43; S. Adamiak, *Carthage*, s. 75–77.

⁷ Facundus, *Pro defensione*, col. 527–852.

⁸ Wiktor, *Chronicon*, 550.1. Kościół afrykański po rekonkwiescie został zorganizowany na mocy Noweli *De Africana Ecclesia* z 1 VIII 535 r. (Nov. 37), gdzie trzy prowincje Byzacena, Numidia i Africa Proconsularis posiadały własnego prymasa, a biskup Kartaginy nie miał statusu ponad metropolitarne. Co warte podkreślenia, Afryka nie podlegała jurysdykcji biskupowi Rzymu, w praktyce każda z trzech prowincji zachowywała niezależność i zwracała się bezpośrednio do cesarza, por.: B. Flusis, *Struktury Kościoła cesarskiego* [w:] *Świat Bizancjum. Cesarstwo wschodniorzymskie 330–641*, t. 1, red. C. Morrison, tłum. A. Gabroń, Kraków 2007, s. 163; R. Devereese, op. cit., s. 143–147; Ch. Diehl, *L’Afrique byzantine. Histoire de la domination byzantine en Afrique (533–709)*, Paris 1898, s. 408–418. Decyzja o ekskomunice papieża została podjęta, według relacji Wiktora, przez biskupów afrykańskich na synodzie, można zatem przyjąć, że był to obradujący wspólnie synod trzech prowincji. Analizując dzieła Liberatusa i Wiktora, zauważamy, że obaj autorzy starają się podnieść rangę biskupa Kartaginy i podkreślić jego prymat w Afryce poprzez stosowanie terminu *archiepiscopus*, por.: Liberatus, *Breviarium*, IV, s. 103 w odniesieniu do biskupa Kapreolusa (I poł. V w.); Wiktor, *Chronicon*, 551.1, 552.1, 554.2. Szerzej o wzajemnych stosunkach Kościołów afrykańskich zob. S. Adamiak, *Rywalizacja między stolicami biskupimi w Afryce Północnej w VI wieku*, U schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze, 9 (2010), Warszawa 2010, s. 9–23.

Firmus zdecydował się na potępienie „trzech rozdziałów”. Reparatus, po odmowie, został deponowany ze stanowiska i zesłany na wygnanie do Euchaita w Poncie, natomiast Verecundus i Primazjusz, po podpisaniu potępienia Teodora Askidasza, zostali uwięzieni w stołecznych klasztorach⁹. Depozycja arcybiskupa Kartaginy i mianowanie na jego miejsce, cesarskim nakazem, Primozjusza – prawdopodobnie apokryzariusza Reparatusa, przejście Firmusa na stronę Justyniana oraz zmiany na stanowiskach biskupich w Afryce po II soborze konstantynopolińskim spowodowały rozłam pomiędzy wiernymi a hierarchią kościelną w prowincjach Proconsularis, Byzacena i Numidia. Wiktor z Tonnunni i Liberatus z Kartaginy, jak wynika z ich własnych słów, również doświadczyli represji ze strony administracji cesarskiej i znaleźli się na wygnaniu. Zaangażowanie w kwestię sporu o „trzy rozdziały” i osobiste przeżycia autorów najprawdopodobniej odcisnęły piętno na sposobie postrzegania antagonistów oraz wpłynęły na zastosowanie określonej perspektywy na kartach *Breviarium* i *Chroniconu* również wobec znajdującego się w centrum wydarzeń papieża Wigiliusza.

Zaangażowanie Wigiliusza w wydarzenia z lat 543/544–553 cechowała początkowo ostrożność, charakteryzująca się powstrzymywaniem od zajęcia oficjalnego stanowiska, jednak duchowieństwo Afryki pozostawało w łączności z Rzymem od powstania sporu i wydaje się, że wszystkie metropolie wyrażały jedno stanowisko. Rzymscy diakoni Pelagiusz i Anatoliusz, zaalarmowani w połowie lat 40. VI wieku przez obecnych w Konstantynopolu biskupa Mediolanu Datiusa i rzymskiego apokryzariusza Stefana, wystosowali prośbę do Ferrandusa (ucznia Fulgencjusza z Ruspe, czołowego przeciwnika arianizmu w czasach panowania wandalskiego), aby opiniował edykt Justyniana potępiający „trzy rozdziały”¹⁰. Sytuacja uległa zmianie, gdy Wigiliusz został wezwany przez imperatora nad Bosfor 22 listopada 545 roku¹¹.

⁹ Wiktor, *Chronicon*, 551.1, 552.1.2. Por. R. Devereese, op. cit., s. 148; R. Pavouris, op. cit., s. 216–217; Y. Modéran, op. cit., s. 51; S. Adamiak, *Rywalizacja między stolicami*, s. 17; idem, *Carthage*, s. 78–80.

¹⁰ List Ferrandusa zob.: Flugentius Ferrandus, *Epistula* 6, PL 67, col. 921–928; por. S. Adamiak, *Rywalizacja między stolicami*, s. 16–17; Y. Modéran, op. cit., s. 45–46. O osobie Ferrandusa zob.: *Prosopographie chrétienne du Bas-Empire*, t. 1, A. Mandouze, *Prosopographie de L’Afrique chrétienne (303–533)*, Paris 1982, s. 446–450.

¹¹ Podróż Wigiliusza do Konstantynopola budzi kontrowersje zarówno w kwestii bezpośredniej przyczyny wyjazdu, jak i czasu, którego biskup Rzymu potrzebował na dotarcie do stolicy. Źródła różnie przedstawiają ten problem: współczesny wydarzeniom Marcellinus Comes pisze: „Vigilius papa LIX ab apostolo Petro, evocatus ab imperatore Roma egreditur, et in Siciliam venit” (*Chronicon*, MGH AA IX, ed. T. Mommsen, Beorlini 1894, AC 546), mamy tu więc do czynienia z cesarskim wezwaniem; narracja Teofanasa (*Chronographia*, ed. C. de Boor, Lipsiae 1883, AM 6038) rejestruje fakt przybycia papieża do Konstantynopola bezpośrednio po informacji o zdobyciu Rzymu przez Totillę, można zatem w takiej konstrukcji dopatrywać się związku przyczynowo-skutkowego; przekaz *Liber Pontificalis* (ed. L. Duchesne, t. 1, Paris 1886, LXI, 4, s. 297) sugeruje przymusowe sprowadzenie Wigiliusza na rozkaz cesarzowej Teodory, w podobnym tonie wypowiada się Facundus (*Pro defensione*, PL 67, 527B): „adductus est Romanus episcopus” – stosując czasownik *ad-duco* autor niejako wyklucza dobrowolność aktu odbycia podróży. W tej kwestii najwłaściwsze wydaje się prawdopodobnie zwrócenie uwagi na polityczny kontekst całego zdarzenia, a więc obłędzenie Rzymu przez wojska Gotów, por. J. Burry, *A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene (395 AD. to 800 AD.)*, vol. 1, London 1889, s. 407–

W trakcie rocznego pobytu na Sycylii (546) przyjął delegację Kościołów afrykańskich, sardyńskich, biskupa Datiusa z Mediolanu oraz reprezentantów Kościoła aleksandryjskiego – obrońców „trzech rozdziałów”, ponadto miał w tej sprawie poparcie kleru rzymskiego oraz większości duchowieństwa Italii¹². Prawdopodobnie przekonany jednoznacznym stanowiskiem Zachodu Wigiliusz zaraz po przybyciu do Konstantynopola, 25 stycznia 547 roku, ekskomunikował i deponował biskupa Menasa (dotyczyło to wszystkich sygnatariuszy potępienia „trzech rozdziałów”), jednak po interwencji cesarzowej Teodory klątwa została cofnięta¹³. Zastanawiający jest nagły zwrot, który dokonał się w ciągu 547 roku. Przywrócenie komunii między biskupami Rzymu i Konstantynopola zbiegło się w czasie z sekretnym potępieniem przez papieża „trzech rozdziałów”, wyrażonym w dwóch listach do cesarza Justyniana i Teodory¹⁴, natomiast na przełomie 547 i 548 roku odbyło się zebranie 70 biskupów, na którym dyskutowali oni nad kwestią prawowierności wyżej wspomnianych teologów – Wigiliusz brał w nim czynny udział¹⁵. Wreszcie 11 kwietnia 548 roku biskup Rzymu wydał oficjalny dokument, tak zwane *Iudicatum*, potępiający „trzy rozdziały” w zgodzie z biskupem Menasem, zaznaczył jednak, że nie podważa on postanowień soboru chalcedońskiego¹⁶. *Iudicatum* wywołało gwałtowny opór Kościoła łaciń-

---

410. Justynian nie mógł pozwolić na to, aby biskup Rzymu stał się ewentualnie narzędziem w rękach Totilli w okresie trwania sporu o „trzy rozdziały”, dlatego też polecił sprowadzić go do Konstantynopola, por. S. A d a m i a k, *Carthage*, s. 77; R. P a v o u r i s, op. cit., s. 215; C. S o t i n e l, *The Three Chapters*, s. 88, zwraca uwagę na łączenie przyjazdu Wigiliusza do stolicy a kontrowersjami wokół „trzech rozdziałów”, podobnego zdania jest A. G r i l l m e i e r, op. cit., s. 425, który uważa, że za przyjazdem papieża stała cesarzowa. Wydaje się jednak, że główną przyczyną opuszczenia przez Wigiliusza Rzymu była sytuacja militarna i polityczna Italii, co potwierdza jego roczny pobyt na Sycylii, skąd mógł się udać w każdej chwili do Konstantynopola.

¹² F a c u n d u s, *Pro defensione*, PL 67, col. 623–624, por.: R. P a v o u r i s, op. cit., s. 215; Y. M o d é r a n, op. cit., s. 46; A. G r i l l m e i e r, op. cit., s. 426. Wyjątkiem był Maksymianus, mianowany przez Justyniana biskupem Rawenny, będący wykonawcą cesarskich nakazów, zob. C. S o t i n e l, *The Three Chapters*, s. 88–89.

¹³ Mowa o tym w passusie u Teofanesa (*Chronographia*, AM 6039), gdzie autor przekazuje, że główną przyczyną ekskomuniki Menasa była pycha Wigiliusza, podejmowanego przez cesarza z wielkimi honorami. Menas zrewanżował się również zerwaniem komunii z biskupem Rzymu (można doszukiwać się tu pewnych analogii z wizytą papieża Agapita w stolicy Cesarstwa w 536 roku). Krótkotrwała schizma została zakończona, co znamienne, na życzenie cesarzowej Teodory, zob.: A. G r i l l m e i e r, op. cit., s. 426; R. P a v o u r i s, op. cit., s. 215; S. A d a m i a k, *Carthage*, s. 77; R. P r i c e, *The Trials of Pope Vigilius* [w:] *The Acts of the Council of Constantinople of 553*, translated with an introduction and notes by R. Price, Liverpool 2009, s. 46.

¹⁴ CPG 9336. List Wigiliusza do Justyniana został odczytany podczas II soboru konstantynopolitańskiego (*Actio VII*), ACO IV, 1, 187–8, por.: A. G r i l l m e i e r, op. cit., s. 426; R. P r i c e, *The Trials*, s. 46.

¹⁵ Członkami tego zgromadzenia byli najprawdopodobniej biskupi przebywający w tym czasie w stolicy, którzy nie złożyli jeszcze swojego podpisu pod edyktem potępiającym „trzy rozdziały”, przypuszczalnie pochodzący w większości z prowincji wschodnich. Reprezentantem Afryki na tym spotkaniu był Facundus z Hermiane. F a c u n d u s, *Pro defensione*, praef., col. 527–528; F a c u n d u s, *Liber contra Mocianum Scholasticum*, PL 67, col. 860–861; por. Ch. D i e h l, op. cit., s. 436; L. D u c h e s n e, op. cit., s. 187; R. P a v o u r i s, op. cit., s. 215–216; Y. M o d é r a n, op. cit., s. 47–48.

¹⁶ Tekst *Iudicatum* nie zachował się, jednak wyciągi z niego zostały zawarte w aktach II soboru konstantynopolitańskiego (*Actio I.7.11*), ACO, IV, 1, s. 11–12. O okolicznościach wydania *Iudicatum* zob.: A. G r i l l m e i e r, op. cit., s. 426; R. P r i c e, *The Trials*, s. 47; R. P a v o u r i s, op. cit., s. 216.

skojęzycznego, w szczególności duchowieństwa Afryki i Illiricum, który przybrał ostatecznie formę ekskomunikacji papieża na synodzie w Kartaginie¹⁷. Wigiliusz, będąc pod wrażeniem zaistniałych wypadków, poprosił Justyniana o zwrot dokumentu w celu jego anulowania, jednak cesarz nie tylko nie spełnił prośby, ale zmusił papieża 15 sierpnia 550 roku do oświadczenia, że będzie on czynnie wspierał potępienie „trzech rozdziałów”¹⁸. Jednocześnie wobec fiaska dotychczasowej polityki imperator postanowił zwołać sobór powszechny, na którym biskup Rzymu miał odgrywać jedną z głównych ról. Wydaje się, że oprócz rozbitcia opozycji afrykańskiej depozycjami związek z mającym się odbyć zgromadzeniem miało również wykreślenie z dyptychów imienia Zoilusa z Aleksandrii, prawdopodobnie z inicjatywy Teodora Askidasa. W odpowiedzi Wigiliusz nałożył ekskomunikę na Askidasa oraz wszystkich sygnatariuszy cesarskiego edyktu *Confessio fidei* w czerwcu 551 roku, po czym poszukał azylu w kościele św. Piotra i Pawła, wewnątrz pałacu Hormizdasa, przypuszczalnie chcąc oddalić się od dworu cesarskiego. Następnie, wobec nieudanej próby usunięcia go stamtąd siłą, przeniósł się do kościoła św. Eufemii w Chalcedonie, skąd w styczniu 552 roku powtórnie ekskomunikował Askidasa i Menasa. Schizmę zakończyło wyznanie wiary przedstawione papieżowi przez biskupów Cezarei Kapadockiej i Konstantynopola oraz licznych biskupów wschodnich, w którym akceptowali decyzje podjęte na soborze w Chalcedonie¹⁹.

Wigiliusz próbował uzyskać decydujący wpływ na przebieg obrad II soboru konstantynopolitańskiego, gdyż po propozycji Eutychiusa – następcy Menasa na biskupim tronie stolicy, aby papież przewodniczył zgromadzeniu, zasugerował, że on sam wraz z rzymskimi sufraganami powinien stanowić połowę obradującego gremium, co było sprzeczne z wschodnią zasadą pentarchii – równorzędności pięciu patriarchatów²⁰. Z oczywistych względów Justynian odrzucił ten warunek, powodując tym

¹⁷ Fakt ekskomunikacji Wigilusza przez synod panafrkański rejestruje Wiktor z Tonnunty (*Chronicon*, 550.1). O reakcji na *Iudicium* w Illiricum zob. R. Price, *The Trials*, s. 47; w Itali zob. C. Sotinel, *The Three Chapters*, s. 91–92.

¹⁸ ACO IV, 1, 198–199, por.: A. Grillmeier, op. cit., s. 427; R. Pavouris, op. cit., s. 216; R. Price, *The Trials*, s. 47.

¹⁹ Vigilius, *Fragmentum damnationis Theodori episcopi Caesareae Cappadociae*, PL, t. IX, col. 59–62. Przyczyny szukania schronienia w pałacu Hormizdasa i następnie w kościele św. Eufemii Wigiliusz przedstawia w liście: *Encyclica ad universam ecclesiam*, PL, t. IX, col. 53–59, por.: R. Pavouris, op. cit., s. 217–218; J. Meyendorff, op. cit., s. 240–241. Opis próby usunięcia biskupa Rzymu z kościoła św. Piotra i Pawła zob.: M. B. Leszka, *Kościół i jego wpływ na życie mieszkańców Konstantynopola* [w:] *Konstantynopol – Nowy Rzym. Miasto i ludzie w okresie wczesno bizantyjskim*, red. M. J. Leszka, T. Wolińska, Warszawa 2011, s. 386; R. Price, *The Trials*, s. 48–49. Edykt *Confessio fidei* (CPG 6885) por. A. Grillmeier, op. cit., s. 427–439. Zakończenie schizmy: *Epistola Eutychie ad Vigilium* i *Epistola Vigilii papae ad Eutychem*, PL, t. IX, col. 63–67, por. R. Pavouris, op. cit., s. 218; R. Price, *The Trials*, s. 50.

²⁰ ACO, IV, 1, s. 15–16, 235–236; ACO, IV, 1, s. 16–18. Teoria ta była formułowana od czasów soboru w Chalcedonie (kanon 28), podstawy prawne zyskała w czasach justyniańskich (Nov. 109). Pentarchia teoretycznie przyznawała władzę nad Kościołem Cesarstwa w sprawach ortodoksyjnej doktryny pięciu patriarchom: Rzymu (pierwszeństwo honorowe), Konstantynopola, Aleksandrii, Antiochii i Jerozolimy, zob.: A. Papadakis, *Pentarchy* [w:] *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. III, ed. A. P. Kazhdan, New York–Oxford 1991, s. 1625–1626; B. Flusin, op. cit., s. 145.

samym zapowiedź absencji biskupa Rzymu na soborze. W tym samym czasie Wigiliusz wydał tak zwane *Constitutum* (553), dokument, w którym prezentował swoje stanowisko zgodne z tezami obrońców „trzech rozdziałów”, a więc brak zgody na rewizję postanowień w Chalcedonie oraz na rzucenie klątwy na osoby zmarłe w łączności z Kościołem²¹. Zarówno gromadzący się sobór, jak i cesarz zignorowali *Constitutum*, a następnie ekskomunikowali papieża z powodu jego umyślnej nieobecności. To wydarzenie spowodowało kolejną zmianę stanowiska Wigiliusza, który w tak zwanym *Constitutum II* (554) zdecydował się na ostateczne potępienie „trzech rozdziałów”²².

Powyższa rekonstrukcja działalności biskupa Rzymu w Konstantynopolu daje wymierny obraz nieśmiałości jego postawy wobec trwającego sporu teologicznego. Wydaje się, że początkowo przebywając w Italii i zaraz po przybyciu do stolicy Cesarstwa, Wigiliusz widział się w roli analogicznej do Agapita, który w 536 roku deponował ze stanowiska biskupa Antymiusza, zwolennika monofizytyzmu. Wpływ Teodory, której prawdopodobnie zawdzięczał pontyfikat, lub też niezrozumienie zawilości greckiej terminologii chrystologicznej mogły spowodować zmianę orientacji i wydanie *Iudicatum*. Protesty Kościoła Zachodniego, w szczególności afrykańskiego, po raz kolejny przywiodły papieża do sporu z Justynianem i jego stronnikami. Cesarz zdecydował się na siłowe rozwiązanie (być może było to spowodowane śmiercią Teodory w 548 roku i tym samym utratą przez Wigiliusza jej protektoratu), aby ostatecznie wymusić na zwołanym soborze ekskomunikę papieża. Przewaga na soborze zwolenników potępienia „trzech rozdziałów”, represje cesarskie²³ oraz zapewne brak zaufania do biskupa Rzymu ze strony duchowieństwa Kościoła Zachodniego były prawdopodobnie przyczyną kolejnego zwrotu i wydania drugiego *Constitutum*. Oczywiście motywacja Wigiliusza w poszczególnych fazach sporu jest dyskusyjna i budzi kontrowersje wśród badaczy tego okresu, jednak koncentrując się na opinii świadków ówczesnych wydarzeń, Liberatusa i Wiktora, których narracja pomija zupełnie pozytywną, z punktu widzenia obrońców „trzech rozdziałów”, działalność papieża, uzyskujemy obraz względnie jednoznaczny.

AUTORZY I ICH DZIEŁA

Informacji na temat osoby Wiktora z Tonnunny posiadamy niewiele, a jego fragmentaryczny życiorys jesteśmy w stanie odtworzyć jedynie dzięki wzmiankom auto-

---

²¹ *Constitutum de tribus capitulis*, CPL 1694, por.: R. Price, *The Trials*, s. 52–53; R. Paviouris, op. cit., s. 220; A. Grillmeier, op. cit., s. 440–441.

²² Ekskomunika Wigiliusza: *Acts VII*. 16–17, tekst *II Constitutum*: CPG [9364]; CPL 1694; ACO IV, 1, 245–247, zob.: R. Price, *The Trials*, s. 53–55; R. Paviouris, op. cit., s. 220–221; A. Grillmeier, op. cit., s. 441–442.

²³ Ekskomunika Wigiliusza na soborze oznaczała również jego depozycję, co wobec faktu przebywania papieża w Konstantynopolu nie przedstawiało trudności dla Justyniana. Być może na jego decyzji zaważyła chęć powrotu do Rzymu, zabezpieczonego w 552 roku przez wojska Narsesa, zob. J. Bury, op. cit., s. 412–413; PLRE, vol. III, s. 916–920.

biograficznym w *Chronicon* oraz z adnotacji w *De viris illustribus* Izydora z Sewilli²⁴. Po odmowie podpisania potępienia „trzech rozdziałów” biskup Tonnunny był więziony między innymi w klasztorze Mandracion w pobliżu Kartaginy, następnie w Egipcie, a od około 564 roku w jednym z klasztorów Konstantynopola, gdzie zmarł po 566 roku²⁵. Swoją kronikę Wiktor napisał podczas pobytu w stolicy, rozpoczynając ją od stworzenia świata, jednak część do 444 roku zaginęła. Podstawowym źródłem wyżej wymienionego dzieła do 518 roku była grecka *Historia kościelna* Teodora Anagnostesa – po tej dacie autor jako czynny uczestnik religijnych kontrowersji znał wydarzenia z autopsji²⁶.

Postać Liberatusa jest jeszcze bardziej enigmatyczna, a jedyne wiadomości o nim pochodzą z wątków autobiograficznych zawartych w *Breviarium* oraz listów papieskich. W 535 roku kartagiński duchowny przebywał w Rzymie, wchodząc wraz z biskupami Hypatusem i Demetriusem w skład poselstwa wysłanego przez cesarza Justyniana do papieża Jana II, w czasie gdy Belizariusz podbijał Afrykę²⁷. Po inwestyturze biskupiej Reparatusa diakon Liberatus został wysłany powtórnie do Italii z listami synodu panafrkańskiego²⁸. W trakcie trwania sporu o „trzy rozdziały” autor *Breviarium*, już jako archidiacon szóstego regionu Kościoła kartagińskiego, przebywał, jak wynika z jego własnych słów, na wygnaniu w Aleksandrii²⁹, gdzie też stworzył prawdopodobnie swoje dzieło – po śmierci papieża Wigiliusza, a jeszcze za życia Teodozjusza, monofizycznego biskupa Aleksandrii, czyli między 555 a 566 rokiem³⁰. Głównym zamysłem *Breviarium* jest, zdaniem Philippe’a Blaudeau, próba przeciwstawienia się współczesnej Liberatusowi polityce religijnej prowadzonej przez imperatora, czemu służy przedstawienie w narracji sporów religijnych od

²⁴ Izydor z Sewilli, *De viris illustribus*, 38, ed. C. Codoñer Merino, Salamanca 1964.

²⁵ Wiktor z Tonnunny, *Chronicon*, 555.2: „Victor Tunnennensis ecclesiae episcopus huius auctor operis post custodias simulque et plagas, quas in insulis est Balearicis peressus nec non etiam in monasterio de Mandracio primo, ac secundo exilio Aegimuritanae insulae, tertio Alexandriam una cum Theodoro Cebarsusitanae ecclesiae episcopo pro praefatorum trium capitulorum defensione exilio mittitur et carceri castelli Diocletiani post praetorianum carcerem truditur”; ibidem, 556.2: „Victor et Theodorus antefati episcopi Africani de carcere eiciuntur et post disputationis in praetorio continuas dierum XV ad aliam custodiam monasterii Tabennesiotarum, quod est apud Canopum XII millibus procul ab urbe Alexandrina, mittuntur.; ibidem, 556.2: Musicus, Brumasius, Donatus et Chrysonius episcopo de Africa et Victor ac Theodorus episcopo similiter ex Aegypto ad urbem regiam imperiali praecepto evocantur. Qui dum eidem Iustiniano principi praesentes praesenti et postea Eutychio regiae urbis episcopo altercanti novae superstitione resistent, ab invicem segregati per monasteria eiusdem urbis custodiae mittuntur”. Por.: P. Janiszewski, *Historiografia późnego antyku (koniec III – połowa VII w.)* [w:] *Vademecum historia starożytnej Grecji i Rzymu. Źródłoznawstwo czasów późnego antyku*, t. III, red. E. Wipszycka, Warszawa 1999, s. 206; B. Baldwin, *Victor Tonnensis* [w:] *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. III, ed. A.P. Kazhdan, New York–Oxford 1991, s. 2165.

²⁶ P. Janiszewski, op. cit., s. 207; B. Baldwin, op. cit., s. 2165.

²⁷ Liberatus, *Breviarium*, XIX, s. 134: „sed papa Iohannes nobis ibi positus hoc confitendum epistula sua firmavit et imperatori direxit”. Zob. Coll. Avell. ep. 84.6.26, s. 321, por. E. Schwartz, *Praefatio* [w:] ACO II, 5, s. XVI.

²⁸ Coll. Avell. ep. 85–87, por. E. Schwartz, *Praefatio*, s. XVI.

²⁹ Liberatus, *Breviarium*, I, s. 98: „Peregrinationis necessitibus defatigatus [...] nectens temporum illa quae in Graeco Alexandriae scripto accepit [...]”.

³⁰ E. Schwartz, *Praefatio*, s. XVII.

kontrowersji nestoriańskiej do wydarzeń poprzedzających II sobór konstantynopolitański³¹.

WIGILIUSZ W OCZACH WIKTORA Z TONNUNNY

Charakter *Chronicon*, będącej z założenia tworem zwięzłym i przekazującym zwykle jedynie fakty, teoretycznie wyklucza dłuższe passusy, w których odnaleźć można ślady opinii własnej autora, jednak Wiktor, opisując czyny papieża i przytaczając jego słowa, buduje spójny obraz pontyfikatu z punktu widzenia Kościoła afrykańskiego.

Wyniesienie Wigiliusza na tron piotrowy, w relacji biskupa Tonnunny, zostało przedstawione wyjątkowo szeroko (biorąc pod uwagę ilość miejsca poświęconego w kronice innym wydarzeniom). Pod datą 542 roku autor zapisał:

Theodora factione Augustae, quae occulta esse, synodi Chalcedonensis numquam destitit inimica. Ex quo regnare coepit, proscriptionum insidiae preparantur, Silverius Romanus episcopus exillio mittitur et pro eo Vigilius ordinatur, a quo Theodora memorata Augusta, priusquam ordinaretur, occulto chirographo elicuit, ut papa effectus in proscriptione synodi Chalcedonensis tria capitula condemnaret [...]³².

Z powyższego fragmentu jednoznacznie wynika, że przyszły papież miał poparcie cesarzowej Teodory i ustanowienie Wigiliusza było wyłącznie efektem próby obalenia części postanowień soboru chalcedońskiego. Do tego celu nie mógł posłużyć wybrany na papieża Sylweryusz³³, gdyż przebywał on w Rzymie i wywieranie na niego wpływu, choćby z racji odległości i toczącej się wojny, było dla dworu mocno utrudnione. Cesarzowa miała wobec swojego kandydata określone oczekiwania, a więc potępienie pism Ibsa z Edessy, Teodora z Mopsuestii oraz Teodoreta z Cyru³⁴, i ich spełnienie zostało zagwarantowane w rękopisie sporządzonym przez samego Wigiliusza (*oculto chirographo* – układ z oczywistych względów pozostawał tajny).

³¹ P. B l a u d e a u, *Liberatus de Carthage ou l'historiographie comme service diaconal*, Augustinianum 50(2) (2010), s. 543–565.

³² Wiktor z Tonnunny, *Chronicon*, 542.1.

³³ Wybór biskupa polegał na elekcji kandydata dokonanej przez lud (w przypadku Rzymu było to wyłącznie w gestii arystokracji) i duchowieństwo danego miasta, zob.: B. F l u s i n, op. cit., s. 137; C. S o t i n e l, *Emperors and Popes in the Sixth Century. The Western View* [w:] *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, ed. M. M a a s, Cambridge 2006, s. 268–269. W przypadku Sylweryusza *Liber Pontificalis* informuje, że jego elekcja odbyła się pod naciskiem króla Gotów Teodata, który zagroził duchowieństwu rzymskiemu śmiercią. Ponadto nie powróciła jeszcze legacja wysłana do Konstantynopola wraz z papieżem Agapitem, por. C. S o t i n e l, *Emperors and Popes*, s. 279.

³⁴ Wykaz źródeł zob. PLRE, vol. III, s. 1240–1241, por.: A. C a m e r o n, *Procopius and the Sixth Century*, London–New York, 2005, s. 76–80; P. T. R. G r a y, op. cit., s. 55–56; W. H. C. F r e n d, *The Rise of the Monophysite Movement*, Cambridge 2008, s. 260. J. Meyendorff (op. cit., s. 222) prezentuje ciekawy pogląd na temat motywów kierujących Teodorą we wsparciu udzielanym monofizytom. Badacz mianowicie dowodzi, że miało to na celu zjednoczenie Kościoła i było zgodne z polityką prowadzoną przez Justyniana.

Papieska elekcja miała miejsce w 537 roku, natomiast kontrowersję wokół „trzech rozdziałów” rozpoczęły się oficjalnie około 544 roku, w związku z tym jest mało prawdopodobne, aby taki zapis znalazł się w układzie przyszłego biskupa Rzymu i Teodory, jednak jak zauważa John Meyendorff, ortodoksyjność antiocheńskich teologów budziła wątpliwości już za panowania Justyna³⁵. Warunek potępienia „trzech rozdziałów” w 537 roku wydaje się mimo wszystko anachronizmem popełnionym przez autora *Chronicon*. Całość przedstawionego passusu sprawia wrażenie swego rodzaju transakcji dwóch nierównych podmiotów, gdyż wszystkie atuty pozostawały w rękach Teodory, która mogła w dowolnym momencie skompromitować, poprzez ujawnienie rękopisu, nowego biskupa Rzymu.

Następnie Wiktor pod tą samą datą opisał działania Wigiliusza już po objęciu biskupstwa:

Hic itaque Vigilius papa effectus ab Antonina patricia Belesarii patricii uxore compellitur, ut Theodosio Alexandrino, Anthimo Constantinopolitano et Severo Antiocheno iam pridem ab apostolica Sede damnatis tanquam catholicis scriberet et ita de fide queam admodum et illi seniret [...] ³⁶.

Papież po intronizacji został namówiony przez Antoninę³⁷, przyjaciółkę cesarzowej, do wysłania pisma do antychalcedońskich biskupów – protegowanych augusty, deponowanych wcześniej przez Justyniana i ekskomunikowanych przez Rzym³⁸ – w celu wyrażenia zbieżnego z nimi wyznania wiary. Wydaje się, że osoba patrycjuszki Antoniny miała być gwarantem intronizacji Wigiliusza, natomiast list skierowany do Antymiusza, Teodozjusza i Sewerusa stanowił wyrażenie gotowości do

³⁵ J. M e y e n d o r f f (op. cit., s. 236–237) polemizuje również z tezą wskazującą Teodora Askidasa jako głównego sprawcę inicjatywy cesarskiej w tej materii: „The rather naive and malevolent interpretation of this imperial move as a result of singlehanded intrigues of Theodore Askidas must be rejected”. Dalej udowadnia, że Justynian podniósł ten problem w celu skłonienia monofizytów do zaakceptowania soboru w Chalcedonie, gdyż kwestia „trzech rozdziałów” pojawiła się podczas debaty teologicznej zorganizowanej przez cesarza w 532 roku, por.: R. P r i c e, *Ecclesiastical Policy of the Emperor Justinian* [w:] *The Acts of the Council of Constantinople of 553*, translated with an introduction and notes by R. P r i c e, Liverpool 2009 s. 10–12; P.T.R. G r a y, op. cit., s. 55; J. M e y e n d o r f f, op. cit., s. 222–223; A. G r i l l m e i e r, op. cit., s. 345–346.

³⁶ Wiktor z Tonnunny, *Chronicon*, 542.1

³⁷ Antonina była żoną wodza Belizariusza i towarzyszyła mu w czasie kampanii wojennych w Afryce, Italii oraz na froncie wschodnim. Jako popieczniczka Teodory przyczyniła się zarówno do depozycji papieża Sylweryusza, jak i późniejszego upadku Jana z Kapadocji, zob. PLRE, vol. III, s. 91–93.

³⁸ Sewerus, ustanowiony biskupem Antiochii za czasów panowania Anastazjusza, był we wczesnych latach rządów Justyniana czołowym przedstawicielem ruchu antychalcedońskiego. Został deponowany ze stanowiska przez Justyna, ale w 532 roku przybył na zaproszenie cesarskiej pary do Konstantynopola i został otoczony protekcją Teodory. W tym czasie jego zwolennicy Teodozjusz oraz Antymiusz z Trapezuntu stali się biskupami odpowiednio Aleksandrii i Konstantynopola. Sytuacja zmieniła się, gdy w 536 roku papież Agapitus przybył nad Bosfor i ekskomunikował Antymiusza i Teodozjusza, natomiast Justynian zesłał Sewerusa do Egiptu, gdzie zmarł on w 538 roku, zob.: A. G r i l l m e i e r, op. cit., s. 344–356; P.T.R. G r a y, op. cit., s. 41–60; J. M e y e n d o r f f, op. cit., s. 212–226; W.H.C. F r e n d, op. cit., s. 255–273; A. V ö ö b u s, *The Origin of the Monophysite Church in Syria and Mesopotamia*, Church History, vol. 43, no. 1, Cambridge 1973, s. 17–26. O życiu i chrystologii Sewerusa zob.: P. A l l e n, C.T.R. H a y w a r d, *Severus of Antioch*, London 2004.

podważenia postanowień soboru chalcedońskiego i jeszcze mocniej wiązał biskupa Rzymu z polityką religijną Teodory.

Treść owego pisma, przytoczona przez autora *Chronicon*³⁹, zawiera kilka ciekawych informacji dotyczących wzajemnych relacji pomiędzy Wigiliuszem a depnowanymi biskupami. Dowiadujemy się mianowicie, że wysłanie listu było efektem spełnienia prośby papieża przez Antoninę, jednak co do natury tej prośby nie ma niestety jasności. Być może chodziło o sam fakt wyniesienia na tron Piotrowy i usunięcie Sylweriusza, co sprawnie przeprowadził, jak wiadomo skądinąd, *magister militum* Belizariusz, pozostający pod wpływem swojej małżonki, realizującej z kolei polecenia cesarzowej. W dalszej części Wigiliusz przytacza wyznanie wiary, głoszące w zasadzie jedną naturę w Chrystusie (*ut et anima una et cor nobis sit unum in deum*), zgodne z przekonaniami adresatów oraz wyrażając wdzięczność za swoje wyniesienie, informuje o rozpoczęciu zamierzonych wcześniej działań, prosząc jednocześnie o zachowanie tajemnicy. Słowa: *provectus mei, qui est vester* wskazują na poparcie Antymiusza, Teodozjusza i Sewerusa udzielone Wigiliuszowi jeszcze w Konstantynopolu lub też odnoszą się po prostu do nowych możliwości otwierających się przed przeciwnikami postanowień soboru w Chalcedonie, jednak z całości tekstu wynika, że przyszły papież, przebywając nad Bosforem, utrzymywał kontakty z wyklętymi biskupami. Forma listu przytoczonego przez Wiktora jest zawoalowana i zawiera kilka niejasności, lecz dla współczesnych autorowi interpretacja jego treści była prawdopodobnie jednoznaczna⁴⁰.

W przekazie biskupa Tonnunny można odnaleźć także okoliczności przyjazdu Wigiliusza do Konstantynopola:

Iustinianus imperator acephalorum subreptionibus instigates Vigilium Romanorum episcopum subtiliter compellit, ut ad urbem regiam properaret et sub specie congregationis eorum, qui ab ecclesiae sunt societate divisi, tria capitula condemnaret⁴¹.

³⁹ Wiktor z Tonnunny, *Chronicon*, 542.1

⁴⁰ W nauce od dawna trwa dyskusja nad autentycznością przytoczonego pisma. Stanowiska badaczy wahają się od: całkowitej akceptacji treści (G. Every, *Was Wigilius a Victim or an Ally of Justinian?*, „The Heythrop Journal” 1979, nr 20, s. 261), poprzez ostrożną krytykę tekstu (W.H.C. Friend, op. cit., s. 276; J. Meyendorff, op. cit., s. 227), aż do całkowitej negacji (R. Price, *The Trials*, s. 43–44; E. Schwartz, *Zur Kirchenpolitik Justinians*, s. 276–328). Informacje o porozumieniu Wigiliusza z Teodorą i zwolennikami Sewerusa można skonfrontować tylko z jednym źródłem, czyli *Liber Pontificalis*, w którym zamieszczono treść listu Teodory do Belizariusza (LX.7, s. 292): „[...] Ecce ibi Vigilium archidiaconum et apocrisarium rostrum karissimum, qui nobis pollicitus est revocare Anthemium patriarcham”. Po elekcji na tron papieski biskup Rzymu odpowiedział na ponaglenia Teodory (LXI.3, s. 296): „Absit hoc a me, domna Augusta. Prius locutus sum male et insipienter: modo autem nullo modo tibi consentio ut recocem hominem hereticum et anathematizatum. Etsi indignus, vicarius sum beati Petri apostoli, quo modo fuerunt antecessores mei sanctissimi Agapitus et Silverius qui eum damnaverunt”. W przekazie *Liber Pontificalis* Wigiliusz wycofuje się zatem z układu. Istnieje wiele przekonujących argumentów przemawiających przeciwko wiarygodności przedstawionych zdarzeń (główne wymienia R. Price, *The Trials*, s. 43–44), jednak całkowita negacja, w związku z brakiem przeciwnych informacji w źródłach, może mieć jedynie charakter spekulatywny.

⁴¹ Wiktor z Tonnunny, *Chronicon* 544.1.

Podróż miała zatem miejsce na zaproszenie imperatora, zwiedzonego podstępem *acephalorum*⁴², a jego celem było oficjalne potępienie „trzech rozdziałów”. Trudno doszukiwać się w zgromadzeniu „tych, którzy od wspólnoty kościelnej byli oddzieleni” owego posiedzenia 70 biskupów dyskutujących na przełomie 547 i 548 roku nad prawowiernością Teodora z Mopsuestii, Teodoreta z Cyru i Ibas z Edessy. Być może autor miał na myśli zebranie grupy określonej terminem *akephaloi*, czyli zwolenników Sewerusa, obecnych wtedy w stolicy, dla których potępienie „trzech rozdziałów” otwierało w przyszłości możliwość rewizji pozostałych kanonów soboru chalcedońskiego. Znamienne jest, że to Justynian został wprowadzony w błąd, natomiast papież realizował prawdopodobnie świadomie plan Teodory i jej protegowanych. Użycie w relacji przysłówka *subtiliter* przy okazji cesarskiego zaproszenia świadczy o dobrowolnym przybyciu biskupa rzymskiego nad Bosfor.

Potępienie „trzech rozdziałów” spowodowało sprzeciw Kościoła afrykańskiego i w konsekwencji ekskomunikę Wigiliusza na synodzie⁴³. Co warte podkreślenia, dano mu możliwość okazania skruchy, z czego jednak – jak wynika z dalszej relacji – nie skorzystał. Również udział papieża w II soborze konstantynopolitańskim został przedstawiony w sposób niepozostawiający wątpliwości odnośnie do jego roli w całym konflikcie. Przewodniczył on obradom wraz z pozostałymi patriarchami i poprzez wyklęcie spornych pism obłożył się automatycznie wieczystą anatemą bez możliwości odbycia pokuty⁴⁴. Ta trwała ekskomunika mogła być jednym z postanowień synodu panafrkańskiego (w wypadku gdy grzesznik nadal trwał w swoim błędzie), gdyż następnie autor przekazuje: „Vigilius Romanus episcopus, postquam praevaricatus est, sub excommunicatione totius Africanae ecclesiae pontificum in insula Sicilia moritur”⁴⁵.

⁴² Termin *acephalus* jest zlatynizowaną formą greckiego słowa *akephalos* (w liczbie mnogiej *akephaloi*). Odnosi się on do radykalnych antychalcedończyków, którzy sprzeciwili się przyjęciu dekretu cesarza Zenona, tak zwanego *Henotikon*, mającego przywrócić jedność Kościoła, i pojawia się w kontekście przeciwników monofizycznego patriarchy Aleksandrii Piotra Mongosa, zob.: R. M. Price, *The Road from Chalcedon* [w:] *The Acts of the Council of Constantinople of 553*, translated with an introduction and notes by R. Price, Liverpool 2009, s. 3–4; R. Kosíński, *The Emperor Zeno. Religion and Politics*, Kraków 2010, s. 184–188; W. H. C. Friend, op. cit., s. 180. Terminem *acephali* Liberatus z Kartaginy posługuje się w odniesieniu do przeciwników zarówno Cyryla z Aleksandrii, jak i Jana z Efezu w trakcie soboru efeskiego w 431 roku (*Breviarium* IX, s. 110) oraz mianem *acephalus* określa Teodora Askidasa, zwolennika nauk Orygenesza (*Breviarium* XXIV, s. 140), łącząc go w ten sposób z ruchem antychalcedońskim, jako sprawcę potępienia „trzech rozdziałów”. W cytowanym fragmencie *Chronicon* Wiktora sformułowanie to odnosi się prawdopodobnie do zwolenników Sewerusa z Antiochii, nazywanego kilkakrotnie *acephalus*, zob.: P. T. R. Gray, op. cit., s. 45; P. Allen, C. T. R. Hayward, op. cit., s. 29.

⁴³ Wiktoria z Tonnunny, *Chronicon* 550.1: „Africani antistites Vigilium Romanum episcopum damnatorum trium capitulorum synodaliter a catholica communione reservato ei paenitentiae loco secludunt [...]”. Por. Y. Modéran, op. cit., s. 49–50.

⁴⁴ Wiktoria z Tonnunny, *Chronicon* 553.1: „[...] cui praesules sedium aderant Vigilius Romanus episcopus [...]. Ibi tria saepe fata capitula cum defentionibus ea damnationi subiciunt sibi que ipsius paenitentiae regressum poenaliter intercludunt, tali se anathemate perpetuo obstringentes [...]”.

⁴⁵ Wiktoria z Tonnunny, *Chronicon* 557.1. Pisząc o całym duchowieństwie Kościoła afrykańskiego, autor ma na myśli raczej wyłącznie tych, którzy wytrwali w obronie „trzech rozdziałów”.

Przekaz Wiktora stanowi przemyślaną konstrukcję kreującą wizerunek Wigiliusza poprzez eksponowanie jednych faktów, a pomijanie innych, które nie harmonizują ze stworzonym obrazem. Brakuje w *Chronicon* informacji choćby o ekskomunikowaniu Menasa, wydaniu pierwszego *Constitutum* czy opisu okoliczności udziału papieża w II soborze konstantynopolińskim, znanych nam z innych źródeł. Wigiliusz został przedstawiony jako żądny władzy biskupiej spiskowiec, współdziałający z głosicielami jednej natury w Chrystusie w celu rewizji postanowień chalcedońskich, przeniewierca chrystologii reprezentowanej przez papieża Leona i wykonawca poleceń Teodory – głównej sprawczyni klęsk spadających na prawowiernych. Autor dzieła nie oszczędził cesarzowej opisu bolesnej śmierci, co stanowi swego rodzaju topos literacki w piśmiennictwie wczesnochrześcijańskim⁴⁶. Biskupa Rzymu również spotykała zasłużona kara, gdyż umierał on w grzechu, bez odpuszczenia win, które mogło być zapewnione jedynie poprzez obronę „trzech rozdziałów” wraz z resztą ortodoksyjnego Kościoła.

WIZERUNEK WIGILIUSZA W BREVIARIUM

Liberatus poświęcił kwestii intronizacji papieża osobny rozdział swojego dzieła, pozostałe lata jego pontyfikatu zamykając w dwóch zdaniach. Afrykański duchowny ze szczegółami opisał drogę rzymskiego apokryzariusza do biskupiego tronu, dostarczając wielu informacji dotyczących zarówno działań imperatorskiej pary, jak i władającego Italią *magistra militum* Belizariusza oraz rzymskiej kurii, w sposób nieodbiegający w wymowie od narracji Wiktora z Tonnunny.

Po śmierci papieża Agapita na tron Piotrowy wstąpił Sylweryusz, syn biskupa Rzymu Hormizdasa⁴⁷, w tym samym czasie w Konstantynopolu: „[...] augusta vero vocans Vigilium Agapiti diaconum profiteri sibi secreto ab eo flagitavit ut si papa fieret, tolleret [et] syndoum et scriberet Theodosio Anthimio et Severo et per epistolam suam eorum firmaret fidem, promittens dare ei praeceptum ad Bilisarium ut papa ordinaretur, et dari centenaria VII”⁴⁸.

⁴⁶ Wiktor z Tonnunny, *Chronicon* 549.2: „Theodora Augusta Calchedonensis synodi inimica canceris plaga corpora toto perfuse vitam prodigiose finivit”. Podobnie przykry koniec spotkał innych wrogów chrześcijaństwa i ortodoksji – na przykład cesarza Galeriusza w opisie Euzebiusza z Cezarei (*Historia Ecclesiae*) i Laktancjusza (*De Mortibus Persecutorem*) oraz prezbitera Ariusza w relacji Sokratesa Scholastyka (*Historia ecclesiastica*).

⁴⁷ Por. *Liber Pontificalis* LX, 1, s. 290 według tego źródła Sylweryusz był kandydatem króla ostrogockiego Theodata.

⁴⁸ Liberatus, *Breviarium* XXII, s. 136. *Centenarius* – miara masy wynosząca sto funtów, zob. *Słownik łacińsko-polski*, red. M. Plezia, t. I, Warszawa 2007, s. 475. W rzymskim systemie podstawową jednostką była *libra* lub *pondus* o wadze około 327,45 g, zob.: E. Wipszycka, *Metrologia* [w:] *Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu*, red. E. Wipszycka, t. 1, Warszawa 1982, s. 343, późnoantyczny system pieniężny opierał się natomiast na monetach złotych, zob. M. Salomon, *Numizmatyka* [w:] *Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu*, red. E. Wipszycka, t. 3, Warszawa 1999, s. 556–557, wielkość darowizny Teodory wynosiłaby zatem w przybliżeniu około 229 kg złota.

Ponownie zatem pojawił się motyw Teodory, jako inspiratorki wyniesienia Wigiliusza, która wymagała od przyszłego papieża weryfikacji kanonów chalcedońskich oraz ustanowienia komunii z monofizyckimi biskupami. Liberatus dodał również informację o tym, że gwarantem powodzenia planu w Italii miał być Belizariusz, kontrolowany – jak skądinąd wiadomo – przez zausznice cesarzowej Antoninę. Ponadto dodatkową zachętą była znaczna donacja pieniężna. Następne zdanie ujawnia stosunek autora *Breviarium* do osoby elekta: „Libenter ergo suscepit Vigilius promissum eius amore episcopatus et auri [...]”⁴⁹. Powodem przyjęcia propozycji Teodory była zatem żądza władzy, jaką dawało biskupstwo, oraz chciwość pobudzona oferowanym przez cesarzową złotem. Powyższe cechy Wigiliusza ujawniły się również później, po przybyciu do Rzymu i podjęciu udanej próby usunięcia Sylweriusza, który po interwencji Belizariusza w rzymskiej kurii i przeforsowaniu kandydatury Wigiliusza został zesłany na wygnanie do Patary w prowincji Licji⁵⁰. *Magister militum* miał zostać obdarowany przez nowego biskupa rzymskiego częścią otrzymanego od Teodory złota, jednak Wigiliusz nie wywiązał się z tej umowy, podobnie jak z porozumienia zawartego z cesarzową: „Post ordinationem ergo suam conpellebatur Vigilius a Bilisario implere promissionem suam, quod augustae promiseret, et ut sibi redderet duo auri centenaria promissa. Vigilius autem timore Romanorum et auaritia patrocinate nolebat sponsiones suas implere”⁵¹.

Głównymi motywami postępowania papieża, jak wynika z powyższego fragmentu, były chciwość oraz chęć zabezpieczenia własnej pozycji. Dla ich realizacji był on gotów porzucić swoich dotychczasowych sojuszników. Sytuację zmieniła skuteczna apelacja deponowanego Sylweriusza do cesarza Justyniana, gdyż władca pomimo przeciwdziałania podjętego przez Teodorę nakazał powrócić mu na proces do Italii. Zagrożony Wigiliusz zwrócił się do Belizariusza: „[...] trade mihi Silverium alioquin non possum facere quod a me exigit”⁵². W konsekwencji biskup został przekazany sługom papieża i zesłany na wyspę Palmarię, gdzie zmarł z głodu⁵³. Liberatus

⁴⁹ Liberatus, *Breviarium* XXII, s. 136.

⁵⁰ Zestawiając relację w *Breviarium* z informacjami zawartymi w *Liber Pontificalis* (LX, 6–8, s. 292–293), można zauważyć pewne różnice w opisie przebiegu depozycji Sylweriusza. Autor *Liber Pontificalis* pisze, że Teodora namawiała papieża, aby zdjął ekskomunikę z Antemiusza biskupa Konstantynopola i dopiero po jego odmowie poleciła Belizariuszowi usunąć go ze stanowiska. Natomiast Liberatus przekazuje odmienny bieg wydarzeń, podając, że to Belizariusz potajemnie namawiał Sylweriusza, aby przywrócił komunię z Antemiszem, krzyżując tym samym plany ustanowienia Wigiliusza. W *Liber Pontificalis* pominięto zupełnie fakt odesłania Sylweriusza na Wschód, szeroko opisany w *Breviarium*, umiędzscawiając go zaraz po depozycji in *Pontias* pod wątpliwej jakości kuratelą Wigiliusza. Oba źródła zgadzają się tymczasem co do bezpośredniego powodu depozycji, a więc fałszywych listów, w których Sylweriusz obiecywał wydać Rzym królowi Gotów. Liberatus podaje przy tej okazji imiona twórców oskarżenia, czyli scholastyka Marka i pretora Juliana, poprzedzając to zwrotem: *fertur*, zob. PLRE, vol. III, s. 730.

⁵¹ Liberatus, *Breviarium* XXII, s. 137.

⁵² Ibidem.

⁵³ Śmierć Sylweriusza została w podobny sposób opisana w *Liber Pontificalis* LX, 8, s. 293. Inaczej sprawę przedstawił Prokopiusz z Cezarei (*Anecdota* [w:] CSHB, vol. 3, ed. L. Dindorf, Bonn 1838, I 27), który jako sprawcę morderstwa na byłym papieżu podaje Eugeniusza, sługę Antoniny, żony Belizariusza.

w powyższym fragmencie oskarżył Wigiliusza o co najmniej pośredni udział w morderstwie, gdyż prawdopodobnie sposób traktowania więźnia, stanowiącego wciąż realne zagrożenie, był celowy⁵⁴.

Następnie Liberatus przekazuje, że przyrzeczenia wobec Teodory zostały spełnione i Wigiliusz wysłał list Teodozjuszowi, Antymiuszowi i Sewerusowi. Treść jest dokładnie taka sama jak w analogicznym piśmie przytoczonym przez Wiktora z Tonnunny, jednak kartagiński archidiakon dodaje również anatematyzmy, spisane przez papieża, w których potępia on zwolenników dwóch natur w Chrystusie oraz fragmenty *Tomus* papieża Leona, wyznając: „Non duas naturas Christum confitemur sed ex duabus naturis compositum unum filium, unum Christum, unum dominum”⁵⁵. Herezja, którą został dotknięty strażnik ortodoksji, wpływała również na resztę jego pontyfikatu, czyli prawdopodobnie w rozumieniu Liberatusa na okres trwania sporu o „trzy rozdziały”: „Et haec Wigilius scribens haereticis occulte, permansit sedes. In quo completum est illud testimonium quod Salomon in proverbis dicit: edent viae suae fructus et consiliis suis saturabuntur. Ab ipsa haeresi adflictus Wigilius nec coronatus qualem vitae suscepit terminum, notum est omnibus”⁵⁶.

Ciekawe w powyższym tekście jest zastosowanie zwrotu *notum est omnibus* – w ten sposób Liberatus niejako określa źródło podanych przez siebie informacji, czyli wiedzę i zdanie powszechne. Biorąc pod uwagę dużą zbieżność relacji *Breviarium*, *Chronicon* Wiktora z Tonnunny i *Liber Pontificalis*, można uznać za fakt funkcjonowanie takiej interpretacji biegu wypadków w środowisku zachodniego Kościoła. W ten sposób prawdopodobnie próbowano wytłumaczyć okresowe popieranie potępienia „trzech rozdziałów” przez Wigiliusza, z kolei jego kontakty z cesarzową w czasie piastowania godności apokryzariusza w Konstantynopolu mogły się stać pretekstem do doszukiwania się kryptomonofizytyzmu jako motywu postępowania. Taka inferencja nie znajduje potwierdzenia w innych źródłach. Na pierwszym miejscu należy wymienić tu dzieła Facundusa z Hermiane, afrykańskiego duchownego, naocznego świadka i uczestnika dysput teologicznych w Konstantynopolu, który nigdzie nie oskarża papieża o wcześniejsze sprzyjanie herezji. Historycy wschodni również zachowują w tej kwestii milczenie, traktując obecność Wigiliusza w Konstantynopolu raczej jako epizod⁵⁷. Co ważniejsze, także w przekazach autorów sprzyjających doktrynie monofizycznej biskup Rzymu nie jest wymieniany jako zwolennik

⁵⁴ Wydaje się, że R. Price (*The Trials*, s. 44), pisząc: „The story of how Wigilius was an active accomplice in Silverius’ deposition and bore at least moral responsibility for his death can only be accepted”, słusznie ocenia sytuację.

⁵⁵ Liberatus, *Breviarium* XXII, s. 138.

⁵⁶ Ibidem. *Liber Pontificalis* (LXI.3, s. 296) przedstawia swoiste nawrócenie Wigiliusza po objęciu biskupiego tronu, por. s. 40. R. Price (*The Trials*, s. 44) nazywa monofizyckie wyznanie wiary papieża, przypisane mu przez Liberatusa, czystą fikcją, natomiast G. Every (op. cit., s. 261–262) uznaje prawdziwość świadectwa *Breviarium* przez wzgląd na poparcie udzielone Wigiliuszowi na cesarskim dworze. Warto jednak zwrócić uwagę na fakt, że Justynian zaakceptował depozycję Antymiusza dokonaną przez Agapita, a Teodora, wykazującą się realizmem politycznym, prawdopodobnie zdawała sobie sprawę, że osadzenie monofizyty na papieskim tronie jest niemożliwe, dlatego autentyczność tej części passusu Liberatusa należy prawdopodobnie zakwestionować.

⁵⁷ Zob. Ewagriusz Scholastyk, *Historia Ecclesiastica* IV 38, 39, ed. J. Bidez, L. Parmentier, London 1898; Jan Malalas, *Chronographia*, XVIII.97,107,111, ed. L. Dindorf, CSHB

Sewerusa⁵⁸. Jeżeli tajny układ cesarzowej i apokryzariusza stał się jawny dla Liberatusa i Wiktora oraz autora *Liber Pontificalis*, tym bardziej można przypuszczać, że wspomnieliby o nim adwersarze soboru chalcedońskiego, znajdujący się w centrum wydarzeń.

PODSUMOWANIE

Breviarium i *Chronicon*, dzieła reprezentujące afrykański nurt historii Kościoła, często niezastąpione w badaniu dziejów sporu o „trzy rozdziały”, tworzą wizerunek Wigiliusza na podstawie jednostronnej interpretacji faktów, wybierając je ponadto według z góry ustalonego schematu. Wiktor z Tonnunny, być może ze względu na charakter napisanego przez siebie dzieła, ogranicza się głównie do przypisywania papieżowi heretyckich poglądów, które nabył on jeszcze podczas jego pobytu w Konstantynopolu w środowisku cesarzowej Teodory, a których nie wyzbył się nawet wobec gwałtownego protestu Kościoła łacińskiego. Zarzut ten powtarza Liberatus, dodając do niego także inne: chciwość, żądzę władzy, zdradę sojuszników w obliczu zagrożenia oraz udział w politycznym morderstwie. Wigiliusz wyrasta zatem w omawianych dziełach na głównego, obok Teodory, wroga ortodoksji. Na drugim biegunie znajduje się cesarz Justynian, którego błędne, zdaniem autorów, decyzje w prowadzeniu polityki religijnej są wynikiem słuchania złych doradców, spiskujących przeciwko postanowieniom soboru w Chalcedonie⁵⁹.

Posądzenie o herezję, powtórzone w *Liber Pontificalis*, pominięte natomiast w pozostałych źródłach z epoki, wskazuje na zachodnią proveniencję oskarżenia. Zastosowane przez Liberatusa sformułowanie: „wiadome jest wszystkim”, każe przypuszczać, że było to zdanie większości obrońców „trzech rozdziałów”, rozpowszechnione w miejscach ich wygnania. Prawdopodobny brak autentyczności listu Wigiliusza do monofizyckich biskupów nie miał przypuszczalnie znaczenia, gdyż celem autorów było wykazanie, że wyznający heretyckie poglądy papież, zamieszany w zgładzenie swojego poprzednika, nie jest autorytetem w sprawach wiary. Z tych samych powodów jego pontyfikat nie miał od początku legitymizacji, przynajmniej moralnej, zatem podjęte przez niego decyzje w sprawie rewizji kanonów chalcedońskich nie są wiążące, a jego depozycja na synodzie panafrykańskim nie jest właściwa.

24, Bonnae 1831. Żyjący w IX wieku Teofanes (*Chronographia*, AM 6039) wspomina jedynie o wzajemnej ekskomunie Menasa i Wigiliusza po przybyciu tego ostatniego do Konstantynopola.

⁵⁸ Chodzi głównie o tekst Pseudo-Zachariasza, *The Syriac Chronicle known as that Zachariah of Mitylene*, ed. E.W. Brooks, transl. F.J. Hamilton, London 1899. Z napisanej przez Jana z Efezu *Historii kościelnej* w całości zachowała się jedynie część trzecia obejmująca lata 571–588, część druga znana jest fragmentarycznie z wyciągów zawartych w innych kronikach syryjskich, zob. P. Janiszewski, op. cit., s. 120–121.

⁵⁹ Liberatus, *Breviarium* XXI, XXII, XXIII, s. 135–140; Wiktor z Tonnunny, *Chronicon* 544.1.

BIBLIOGRAFIA

Źródła:

- Acta Conciliorum Oeconomicorum*, t. IV, vol. 1, ed. J. Straub, Berlin 1971.
Clavis Patrum Graecorum, vol. 3, ed. M. Geerard, Turnhout 1979.
Clavis Patrum Latinorum, ed. E. Dekkers, Steenbrugge 1961.
Corpus Iuris Civilis, vol. III, *Novellae*, ed. R. Schoell, Beorlini 1895.
 Cyryl ze Scytopolis, *Vita Sabae*, ed. E. Schwartz, Leipzig, 1939.
 Izydor z Sewilli, *De viris illustribus*, ed. C. Codoñer Merino, Salamanca 1964.
Liber Pontificalis, ed. L. Duchesne, t. 1, Paris 1886.
 Liberatus, *Breviarium causae Nestorianorum et Eytuchianorum* [w:] *Acta Conciliorum Oeconomicorum*, t. II, vol. 5, ed. E. Schwartz, Berolini et Lipsiae 1936.
 Marcellinus Komes, *Chronicon* [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Auctores antiquissimi*, t. IX, ed. T. Mommsen, Beorlini 1894.
Patrologiae cursus completes. Series latina, t. 67, 69, ed. J. Migne, Paris 1844–1865.
 Prokopiusz z Cezarei, *Anecdota* [w:] *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, vol. 3, ed. L. Dindorf, Bonn 1838.
 Teofanes, *Chronographia*, ed. C. de Boor, Lipsiae 1883.
 Wiktor z Tonnunny, *Chronicon* [w:] *Monumenta Germaniae Historica. Auctores antiquissimi*, t. IX, ed. T. Mommsen, Beorlini 1894.

Opracowania:

- Adamiak S., *Rywalizacja między stolicami biskupimi w Afryce Północnej w VI wieku*, U schyłku starożytności, Studia źródłoznawcze, 9 (2010), Warszawa 2010.
 Adamiak S., *Carthage, Constantinople and Rome: Imperial and Papal Interventions in the Life of the Church in Byzantine Africa (533–698)*, Roma 2011.
 Allen P., Hayward C.T.R., *Severus of Antioch*, London 2004.
 Baldwin B., *Victor Tonnensis* [w:] *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. III, ed. A.P. Kazhdan, New York–Oxford 1991.
 Blaudeau P., *Liberatus de Carthage ou l'historiographie comme service diaconal*, Augustinianum 50 (2), 2010.
 Bury J., *A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene (395 AD. to 800 AD.)*, vol. I, London 1889.
 Cameron A., *Justin and Justinian I* [w:] *The Cambridge Ancient History Volume 14: Late Antiquity: Empire and Successors, AD 425–600*, ed. A. Cameron, B. Ward-Perkins, M. Whitby, Cambridge 2001.
 Cameron A., *Procopius and the Sixth Century*, London–New York 2005.
 Devereesse R., *L'Église d'Afrique Durant l'occupation byzantine*, Mélanges d'archéologie et d'histoire, t. 57, 1940.
 Diehl Ch., *L'Afrique byzantine. Histoire de la domination byzantine en Afrique (533–709)*, Paris 1898.

- Diekamp F., *Die origenistischen Streitigkeiten im sechsten Jahrhundert und das fünfte allgemeine Concil*, Münster 1899.
- Duchesne L., *L'Eglise au VIe siècle*, Paris 1925.
- Every G., *Was Wigilius a Victim or an Ally of Justinian?*, „The Heythrop Journal” 1979, 20.
- Flusin B., *Struktury Kościoła cesarskiego* [w:] *Świat Bizancjum. Cesarstwo wschodniorzymskie 330–641*, t. 1, red. C. Morrison, tłum. A. Gabroń, Kraków 2007.
- Frend W.H.C., *The Rise of the Monophysite Movement*, Cambridge 2008.
- Gray P.T.R., *The defense of Chalcedon in the East*, Leiden 1979.
- Grillmeier A., *Christ in Christian Tradition*, Vol. 2: *From the Council of Chalcedon /451/ to Gregory the Great /590-604/*, Part 2: *The Church in Constantinople in the sixth century*, Kentucky–London 1995.
- Janiszewski P., *Historiografia późnego antyku (koniec III – połowa VII w.)* [w:] *Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu. Źródloznawstwo czasów późnego antyku*, t. III, red. E. Wipszycka, Warszawa 1999.
- Kosiński R., *The Emperor Zeno. Religion and Politics*, Kraków 2010.
- Leszka M.B., *Kościół i jego wpływ na życie mieszkańców Konstantynopola* [w:] *Konstantynopol – Nowy Rzym. Miasto i ludzie w okresie wczesno bizantyńskim*, red. M.J. Leszka, T. Wolińska, Warszawa 2011.
- Meier M., *Das andere Zeitalter Justinians. Kontingenzerfahrung und Kontingenzbewältigung im 6. Jahrhundertn. Chr.*, Göttingen 2003.
- Meyendorff J., *Imperial Unity and Christian Divisions. The Church 450-680 A.D.*, New York 1989.
- Modéran Y., *L'Afrique Reconquise et les Trois Chapitres* [w:] *The Crisis of the Oikoumene. The Three Chapters and the Failed Quest for Unity In the Six-Century Mediterranean*, ed. C. Chazelle, C. Cubitt, Turnhout 2007.
- Papadakis A., *Pentarchy* [w:] *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. III, ed. A.P. Kazhdan, New York–Oxford 1991.
- Pavouris R., *The Condemnation of the Christology of the Three Chapters In its Historical and Doctrinal Context: The Assessment and Judgement of Emperor Justinian at the Fifth ecumenical Council (553)*, Glasgow 2001.
- Price R.M., *The Three Chapters Controversy and the Council of Chalcedon* [w:] *The Crisis of the Oikoumene. The Three Chapters and the Failed Quest for Unity In the Six-Century Mediterranean*, ed. C. Chazelle, C. Cubitt, Turnhout 2007.
- Price R.M., *Ecclesiastical Policy of the Emperor Justinian* [w:] *The Acts of the Council of Constantinople of 553*, translated with an introduction and notes by R. Price, Liverpool 2009.
- Price R.M., *The Road from Chalcedon* [w:] *The Acts of the Council of Constantinople of 553*, translated with an introduction and notes by R. Price, Liverpool 2009.
- Price R., *The Trials of Pope Vigilius* [w:] *The Acts of the Council of Constantinople of 553*, translated with an introduction and notes by R. Price, Liverpool 2009.
- Prosopographie chrétienne du Bas-Empire*, t. 1, A. Mandouze, *Prosopographie de L'Afrique chrétienne (303–533)*, Paris 1982.
- Salomon M., *Numizmatyka* [w:] *Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu. Źródloznawstwo czasów późnego antyku*, t. III, red. E. Wipszycka, Warszawa 1999.
- Schwartz E., *Zur Kirchenpolitik Justinians* [w:] *Zur Geschichte der alten Kirche und ihres Rechts = Gesammelte Schriften IV*, Berlin 1960.
- Sotinel C., *Emperors and Popes in the Sixth Century. The Western View* [w:] *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, ed. M. Maas, Cambridge 2006.

Sotinel C., *The Three Chapters and the Transformations of Italy* [w:] *The Crisis of the Oikoumene. The Three Chapters and the Failed Quest for Unity In the Six-Century Mediterranean*, ed. C. Chazelle, C. Cubitt, Turnhout 2007.

Vööbus A., *The Origin of the Monophysite Church in Syria and Mesopotamia*, Church History, vol. 43, no. 1, Cambridge 1973.

Wipszycka E., *Metrologia* [w:] *Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu*, red. E. Wipszycka, t. I, Warszawa 1982.

